

Vi inviterer hermed vore kære kolleger til at overveje, om det er rigtigt, når vi arbejder ud fra den forudsætning, at sprog og sprogbrug eksisterer, skabes og forstås ud fra en proto-teori, der både omfatter mentale (ideologiske), sociale (sociologiske) og biologiske kategorier. Dette aksiom udtrykker vi sædvanligvis ved at sige, at de syntaktiske, semantiske og pragmatisk dimensioner ved sprog og sprogbrug ikke kan adskilles, men nok skelnes fra hinanden, således at fx hvad der traditionelt kaldes en 'grammatisk analyse' i virkeligheden er en analyse, hvor den syntaktiske dimension dominerer over den semantiske eller pragmatisk.

Litteratur

- Bang, J.Chr., J. Døør, R.J. Alexander, A. Fill, F.C. Verhagen (red.). 1996. *Language and Ecology, Ecolinguistics. Problems, Theories and Methods. Essays for the AILA'96 Symposium*. Odense: Odense University 1996.
- Bang, J.Chr. & J. Døør. 1990. *Sprogteori V - to essays om syntaktiske, semantiske og pragmatisk aspekter af skønlitterære tekster*. Odense: Odense Universitet.
- Brown, G. & G. Yule. 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Døør, J. & J.Chr. Bang. 1996. *The Dialectics of Ecological Experiences*. Bang et al. 1996:91-105.
- Døør, J. & M. Bruun Møller. 1995. *Les métaphores de l'amour dans La Nausée de Jean-Paul Sartre*. (Under udgivelse).
- Halliday, M.A.K. 1992. *New ways of meaning. The challenge to Applied Linguistics*. Pütz et al. 1992:59-95.
- Halliday, M.A.K. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. (2. udg.) London: Edward Arnold.
- Pütz, M. (red.). 1992. *Thirty years of linguistic evolution. Studies in Honour of René Dirven*. Philadelphia: Amsterdam.
- Scholes, R. & R. Kellogg. 1966. *The Nature of Narrative*. Oxford: Oxford University Press.
- Weber, J.-J. 1992. *Essays in Discourse Stylistics*. Amsterdam: Rodopi Press.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1997

TEORIER OM SPROG, KOMMUNIKATION OG KØN

Af Kirsten Gomard (Cekvina, Aarhus Universitet)

Indledning

Kvinde- og kønsforskningen har igennem efterhånden mange år arbejdet på at teoretisere køn uden at dens teoretiseringer i nævneværdig grad har fundet vej til lingvistikken. Jeg vil i det følgende præsentere centrale teoretiseringer af køn og se på hvilke betydninger de har fået for arbejdet med sprog og kommunikation.

Der findes flere typer af teorier om køn. Den teori som de fleste pr. common sense hælder til, er at køn er en del af en personlig identitet, en essens, noget man er: Jeg *er* kvinde, han *er* mand. Teorier af denne type kaldes *essentialistiske teorier*. Der er ikke enighed om afgrænsningen af essentialistiske teorier. I snævre forstand er de forankret i forestillinger om kønnets evige (gudskabte) natur, men i videre betydning kan en essentialistisk teori også bygge på forestillinger om kønnet som historisk foranderlig, sociokulturel konstruktion omsat til personlig "essens".

I denne sidste betydning bruger mange i daglig tale stadig det gamle sociologiske begreb *kønsroller* hvor sociologer i dag ville foretrække begrebet "*gender*" (Crawford 1995). Begrebet *gender* er opfundet af engelsksprogede forskere der har benyttet sig af det engelske sprogs mulighed for at skelne mellem *sex*, kroppens køn, og *gender*, det sociale og kulturelle køn. En lignende skelnen eksisterer på godt og ondt ikke i de nordiske sprog, og derfor bruges også på dansk ofte *gender* som låneord. På svensk har man valgt at give den grammatisk term *genus* en ekstra betydning. De teorier om køn der har fundet vej til sprogforskningen, må nærmest karakteriseres som socialkonstruktivistisk essentialisme.

Nyere, *postmoderne teorier* derimod ser maskulinitet og femininitet som relationelle størrelser, gensidigt afhængige konstruktioner der eksisterer i sprogets net af betydninger og afgrænsninger, men er uden base i en materiel, ikke-sproglig "virkelighed" (Heinämaa 1991). Kønnets flyder, og dermed kan man heller ikke sige noget forbindtligt om køn og sprog.

Endelig er der *forhandlingsteorier* der forankrer kønnets i handlinger. De taler om "*doing gender*", at praktisere eller forhandle køn. (Søndergaard 1994, West og Zimmermann 1987).

Jeg tror det er sådanne teorier der har fremtiden for sig i forskningen om sprog og køn. Det er socialkonstruktivistiske teorier der imødekommer postmoderne krav ved at åbne for dynamik og relativitet i synsmåden. Men samtidig teorier der holder fast i en vis konstans eller træghed. Kønnene er globalt set mangfoldigt og flydende, men ikke ganske opløst i forhold til kulturen her og nu.

Praksis

Sociolingvistikken er den gren af sprogvidenskab der først har introduceret køn, i det mindste som variabel i kvantitative undersøgelser. Men set som biologisk køn, og ganske ofte på måder der har marginaliseret kvinder og deres sprog, set kvinder som sproglige afvigere i forhold til en mandlig norm. Den har brugt en stereotypiseret kvindelighed som forklaringsmodel og har i øvrigt haft væsentlige vanskeligheder med at indplacere kvinder socialt: Skal klasseforholdet bestemmes ud fra faderens, ægtemandens eller kvindens egen position (Coates & Cameron 1988)? Mere lovende er her teorier, der inddrager betydningen af livsformer (Pedersen 1995) og ser konkret på de sociale sammenhænge og aktiviteter hvor sproget bruges (Thomas 1988, Pedersen 1995).

Feministisk Lingvistik

Fra feministisk hold fører især engelsksprogede lingvister en diskussion om hvad der skal til for at en forskning i sprog og køn kan kaldes feministisk. Her er afsættet nogle af kvindeforskningens socialkonstruktivistiske teoretiseringer om køn. Jeg har ikke set lignende debatter i Skandinavien, så derfor vil jeg præsentere dele af denne diskussion.

Den engelske lingvist Deborah Cameron (1992) mener at man kan stille to krav til feministisk lingvistik:

For det første et teoretisk krav, nemlig at køn ikke gøres til den ultimative forklaring på et sprogligt fænomen. Det er nødvendigt at teoretisere køn, og her går hun ind for at se kønnene ikke som naturskabt, men som en historisk foranderlig social og kulturel konstruktion. Hun bevæger sig dog dermed ikke ud over essentialismen, set i Crawford's forstand, jf. ovenfor. Feministisk lingvistik må, siger Cameron, analysere hvordan sproglig adfærd og sproget som system medvirker til at konstruere og opretholde bestemte kønsrelationer.

For det andet stiller Cameron et politisk krav: Det feministiske politiske projekt er social forandring. Man må beskrive og fortolke de sproglige fænomener på en kritisk måde hvor man påpeger det samfundsskabte og dermed muligheden for forandring.

Cameron opdeler hidtidige (engelsksprogede) empiriske undersøgelser af kvinders og mænds kommunikation i tre hovedgrupper efter hvordan de teoretiserer forholdet mellem kommunikation og køn. Hun benævner dem: *deficitpositionen*, *dominanspositionen* og *differenspositionen*.

Som repræsentant for *deficitpositionen* nævner Cameron Robin Lakoff der med bogen *Language and Woman's Place* fra 1975 er en af den feministiske lingvistik's mødre. Ifølge Crawford (1995) er Lakoff den mest citerede forsker inden for den feministiske lingvistik. Dette hænger dog i dag nok nærmest sammen med at mange fremstillinger i et historisk overblik gør reverens for Lakoff inden de skynder sig videre. Lakoff karakteriserer kvinders sprog som svagt, tøvende og forsigtigt i modsætning til mændenes sprog som Lakoff ser som normen. Hun tolker kvinders sproglige deficit som et resultat af manglende selvfølelse på grund af kvindeundertrykkelsen i samfundet. Kvinden er hermed anbragt i en offerposition.

Forskere der arbejder ud fra en dominansposition, fx Fishman 1984, Trömel-Plötz 1982, finder at mænd dominerer i interaktionen med kvinder, og forklarer det med de sociale forskelle mellem kvinder og mænd og den generelle kvindeundertrykkelse i samfundet. I modsætning til *deficitpositionen* ser *dominanspositionen* imidlertid ikke kvinderne som rene ofre med et mangelfuldt sprog, men beskriver kvindernes egen sprogkompetence som højtudviklet. Kvinder samarbejder på dominansprojektet med kooperative strategier der medvirker til at opretholde dominansen.

Differenspositionen, fx Deborah Tannen: *Kvindesnak og mands tale* der er oversat til dansk i 1992 og har været ret indflydelsesrig i danske debatter, antager at kvinder og mænd udgør to adskilte subkulturer, og betragter kvinders og mænds forskellige samtalestrategier som udtryk for disse subkulturers værdier. Den mandlige subkultur lægger vægt på status og forskelle. Sprogligt konkurrerer mænd med hinanden så der opstår hierarkier. Den kvindelige subkultur lægger derimod socialt set vægt på hygge og enskab og bruger sproget som middel til at etablere nærhed og konsensus. Tannen taler også om kvindernes kontaktsnak over for mænds rapportsnak. Hun refererer undersøgelser af børnehavebørns og skolebørns leg der

allerede afspejler disse mønstre: drengene giver hinanden ordrer, pigerne stiller forslag og enes i fællesskab om legens betingelser.

Deborah Tannen ser kvindekulturen og mandekulturen som forskellige, men ligeværdige. Men når kvinder og mænd så mødes - hjemme eller på jobbet - opstår der kommunikationsproblemer, siger Tannen, fordi hvert køn forstår det andet ud fra sine egne forudsætninger. Og dermed misforstår - på samme måde som når man forsøger at begå sig i et fremmedsprog man ikke rigtig behersker.

Tannens synspunkter er besnærende på den måde at hun fritager for skyld og skam. Hun opvurderer kvindernes måde at bruge sproget på ved at pege på den sociale og kommunikative styrke der ligger i kvindekulturen, og hun mildner de anklager mod mændene som de skarpeste tilhængere af teorien om magt og dominans har på rede hånd.

Inden for den feministiske lingvistik står diskussionen i dag især mellem dominanspositionen og differenspositionen, mens "the grand old lady" Lakoff ses som metodisk ustringent, empirisk svag og politisk forældet. Det sidste er ikke uden betydning i den amerikanske forskning Lakoff er en del af. Tanken om at kvinder skulle have et sprogligt deficit, er politisk tilsyneladende ubærlig, mens dominansteorien patriarkatskritik eller differenssteoriens fejring af kvindelighed har langt flere tilhængere.

Svagheden i Tannens differenssteori er at hun ikke går tilstrækkelig vidt i teoretiseringen af køn. Hun gør kønnet til den ultimative forklaring og nøjes med at påvise at de kommunikationsmønstre hun beskriver som mandlige og kvindelige, kan ses allerede hos børnehaverbørn og små skolebørn. Men hvor de så iøvrigt kommer fra - hvorfor det er sådan i vort samfund - det kommer hun ikke ind på. I Tannens fremstilling ser det ud som om kommunikationsmønstrene er forskellige, men ligeværdige, og hun berører slet ikke den samfundsmæssige magt og prestige der er forbundet med de mandlige mønstre.

Repræsentanter for dominanspositionen kritiserer differenspositionen for at være apolitisk i og med at der bortses fra magt og status (Trömel-Plötz 1991, Crawford 1995). Til gengæld kan tilhængere af dominanspositionen have tendens til at idealisere kvinders kooperative samtalestrategier og fordømme mænds dominante strategier. Dominanspositionen der antager en entydig kønsfordeling af dominante og kooperative strategier, gør det også svært at få øje på og forholde sig til dominante strategier hos kvinder.

Jeg vil mene at deficit-, differens- og dominansteorierne giver tilgang til forskellige aspekter ved samme sag, og at de derfor ikke bør udelukke hinanden. Men positionerne har i de (meget indflydelsesrige) udformninger jeg her har præsenteret, alle det til fælles at deres teorier om køn er primitive og reduktionistiske. Det antages at alle kvinder udgør én social klasse over for alle mænd. Dermed er faren for at reproducere kønsstereotyper nærliggende. Der blokeres for studiet af sproglige forskelle inden for samme køn eller ligheder kønnene imellem. Situationsbetingede forskelle i sproget hos samme individ bliver også usynlige. Endvidere er det gennem disse teoretiske briller vanskeligt at få øje på forandring. Forholdet mellem kønnene er i dag ikke statisk - i det mindste ikke i de skandinaviske lande. Og der er også store forskelle inden for samme køn. Forskelle som accentueres når kvinder og mænd blandes socialt på nye måder, og de sociale og kulturelle kategorier kvindelighed og mandlighed dermed kommer i skred.

Doing gender

Forhandlingsteorier tager et konstruktivistisk udgangspunkt, men gør det på en måde der åbner for

- forandring og forskelle over tid og rum
- både forskelle og ligheder mellem kvinder og mænd
- forskelle og ligheder inden for samme køn
- modsigelser og splittelser inden for det samme individ.

Den følgende præsentation af de niveauer kønnet må diskuteres på, trækker stærkt på Dorte Marie Søndergaard (1994):

Når vi tænker køn, har vi en tendens til at tro at vi starter direkte med kroppen og dermed fra naturens hånd har en indiskutabel tvedeling som afsæt. Her indskyder Søndergaard imidlertid et led. Hun taler om individer med kvindeligt kropstegn og individer med mandligt kropstegn som jeg så her for nemheds skyld vil kalde "kvinder" og "mænd", "piger" og "dreng" i anførselstegn. Hermed understreger Søndergaard at opdelingen af kroppenes kontinuum i to adskilte grupper allerede er en kulturel tolkning af "det naturlige". Vi kan simpelthen hverken forstå eller forholde os til naturen undtagen gennem det sprogligt kulturelle.

Opdelingen i "kvinder" og "mænd", "piger" og "drengene" får til hver en tid sit indhold af kønnet som betydningssystem i et givet samfund på et givet tidspunkt, samfundets sociale og kulturelle konstruktion af maskulinitet og feminitet, fx:

- Hvad skal, kan og må "kvinder" og "mænd", fx i fordeling af arbejde og magt?
- Hvilke seksualpartnere er passende for "kvinder", og hvilke er passende for "mænd"?
- Hvilke egenskaber har "kvinder", og hvilke egenskaber har "mænd"?
- Hvordan skal "piger" og "drengene" opdrages?
- Hvilke symboliseringer rummer kulturen for "mandligt" og "kvindeligt"?

Køn som betydningssystem institutionaliserer stereotypier, en slags kulturelle prototyper: "den abstrakte mand" og "den abstrakte kvinde". Kønnen forstås relationelt: Det der er mandligt, er ikke kvindeligt, og det der er kvindeligt, er ikke mandligt. Endvidere er det i denne relationelle forståelse som regel sådan at magt og prestige er knyttet til det mandlige. Mandlighed og kvindelighed er komplementære, men ikke symmetriske.

Dette betydningssystem formidles og videreføres gennem institutioner, traditioner, tekster, ikke-sproglig praksis, fx tøj, boligindretning, byplanlægning etc.

"Kvinder" og "mænd" kan i deres praksis agere i overensstemmelse med stereotypierne eller afvige fra dem i mere eller mindre omfattende grad. Det er her begrebet "forhandling" kommer ind. "Forhandling" skal altså tages i en langt videre forstand end dagligsprogets. Det handler ikke bare om en bestemt type sproglig interaktion, men om adfærd i vid forstand hvor hver eneste handling, bevidst såvel som ubevidst, bliver vort personlige bud på hvad det skal betyde her og nu at være "kvinde" eller "mand". Man kan ikke trække sig ud af denne forhandling om køn. Mange unge mener i dag at kønnet er uden betydning - vi er jo først og fremmest mennesker, og sådan ønsker de da også at forstå deres egen adfærd, bortset lige fra det seksuelle og erotiske. Men det de med denne personlige forståelse lige så lidt som andre kan undgå, er at deres omgivelser "læser" og vurderer dem som mere eller mindre rigtige "kvinder" og "mænd". Forhandlingen om kønnet kan ikke suspenderes.

Det sidste niveau er individernes selvforståelse som kvinder og mænd med de overensstemmelser og modsigelser, der hersker i forhold til "den abstrakte kvinde" og "den abstrakte mand" og også mellem de forskellige bevidste og ubevidste lag i personligheden. Måske kunne man kalde det "den indre forhandling af kønnet"?

En teori af denne type ser muligheden for samspillet mellem tre niveauer:

- kulturens forestillinger og de sociale muligheder på et givet tidspunkt
- individers interaktion
- individers selvforståelse.

Der er mulighed for at konstatere overensstemmelser og brud både mellem niveauerne og inden for samme niveau. Denne teoretiske position bliver en slags mellemposition der på den ene side med poststrukturalisterne ser kønnenes mangfoldighed, men på den anden side også peger på at kønskonstruktionen her og nu både socialt og kulturelt har en vis trægthed og konstans.

Den idé der implicit ligger bag teorikonstruktionen, er at det er mest nærliggende at et individ agerer i overensstemmelse med den stereotypi der svarer til kropstegnet. Mindre omfattende individuelle afvigelser fra stereotypierne kan godtages af omgivelserne, uden at man dermed falder ud af kategorien "kvinde" eller "mand" sådan som kulturen foreskriver dem. Større afvigelser betyder at omgivelserne rubricerer personen netop som - afviger. Indtil der er så megen afvigende adfærd af en bestemt type at den bliver almindelig og kommer til at påvirke i forestillingerne om "den abstrakte mand" eller "den abstrakte kvinde".

Denne synsmåde åbner for at individers ageren og selvforståelse kan være en blanding af elementer der svarer til "den abstrakte mand" og "den abstrakte kvinde" og elementer der ikke svarer hertil.

Endvidere ligger det i teorien at det som regel ikke er kønnet der officielt står på dagsordenen. Det vi forhandler bevidst i et videnskabeligt forum, er for eksempel hvordan man er en overbevisende aktør når det handler om at praktisere videnskab. I min egen empiriske forskning handler aktørernes dagsorden om at være en overbevisende politiker. Men samtidig kan man ikke undgå at forhandle sit køn eller undgå at aflæses af andre som en person der på mere eller mindre overbevisende vis forhandler kvindelighed eller mandlighed.

"Den abstrakte forsker" og "den abstrakte politiker" er i vores kultur i større overensstemmelse med "den abstrakte mand" end med "den abstrakte kvinde", og konsekvensen heraf, ville Dorte Marie Søndergaard sige, er en større konflikt for individer med kvindeligt kropstegn.

Dorte Marie Søndergaard arbejder ikke selv empirisk med det sproglige, men i bredere forstand med unge studerendes adfærd og selvforståelse. West og Zimmermann (1987) foreslår imidlertid at se kvinders og mænds sproglige adfærd som deres personlige måde at forhandle maskulinitet eller feminitet på. Jeg er selv inde på (Gomard 1997, in press) at en række delvis

meget erfarne kvindelige byrådsmedlemmers mere kortfattede og mindre retorisk prægede indlæg i byrådsalen kunne ses som udtryk for deres personlige kompromis mellem "den abstrakte politiker" og "den abstrakte kvinde". Det sjove er at en række yngre mandlige politikere benytter sig af et lignende udtryk. Dermed bliver vi måske også vidner til en række forhandlinger som sigter mod en mindre traditionel maskulinitet.

Struktur

Når man anlægger et forhandlingsperspektiv, er det imidlertid vigtigt også at huske strukturen. Hver gang vi som aktører forhandler køn, er det jo ikke noget vi opfinder forfra. Vi forhandler selv og tolkes af andre på baggrund af strukturelle forhold: de sociale muligheder samfundet her og nu tilbyder kvinder og mænd med forskellig social baggrund, den socialisering vi som piger og drenge er blevet udsat for i familien og skolen, de egenskaber en given kultur antager at kvinder og mænd har (eller bør have), og den tradition der eksisterer for hvordan en bestemt interaktion (fx en politisk debat, et lægebesøg eller en samtale ved middagsbordet) bør foregå. Og det uanset om vi forholder os konformt eller ukonformt. Uanset hvilke institutionaliserede roller (fx politiker, læge, elev) vi iøvrigt er i gang med at praktisere, bliver vor praksis samtidig et indlæg i den fortløbende både bevidste og ubevidste forhandling om hvad køn skal betyde. Men specielt ved at praktisere køn på ikke-konforme måder kan vi som aktører medvirke til at ændre betydningerne. *Doing gender* kan godt forbindes med deficit-, dominans- og differenspositioner i mere sofistikerede udformninger der ikke ser deficit, dominans og differens som egenskaber ved et bestemt køns tale, men som måder at beskrive interaktion på.

Svagheden

ved forhandlingsteorier er at de ikke har tilstrækkeligt sofistikerede hypoteser om hvorfor folk handler konformt eller afvigende i forhold til "den abstrakte kvinde" eller "den abstrakte mand". De besvarer kun spørgsmålet om hvorfor vi fortsætter med at handle konformt, ved at henvise til de sanktioner der rammer afvigerne, og det er nok for primitivt. Her må være mere på spil end frykten for straf. Nemlig spørgsmålet om subjektivitetens mange indbyrdes modstridende niveauer og lysten. Både lysten til det konforme, ikke bare af skrak for sanktioner, og lysten til det ukonforme på trods af mulige sanktioner. For at komme videre på det niveau har vi brug for psykoanalysens teorier. En sammentænkning af forhandlingsteorier med

psykoanalyse eller dybdepsykologi ville sandsynligvis kunne hjælpe os videre, men det er fremtidsmusik.

Litteratur

- Cameron, Deborah. 1992. What makes a linguistics feminist? Gunnarsson. Britt-Louise & Caroline Liberg (red.) *Språk, språkbruk och kön. Rapport från ASLA:s nordiska symposium. Uppsala 7-9 november 1991*. Uppsala: ASLA:55-69.
- Coates, Jennifer. & Deborah Cameron (red.). 1988. *Women in their Speech Communities*. London and New York: Longman.
- Crawford, Mary 1995. *Talking Difference. On Gender and Language*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Fishman, Pamela M. 1984. Macht und Ohnmacht in Paargesprächen. Trömel-Plötz, Senta (red.). 1984. *Gewalt durch Sprache. Die Vergewaltigung von Frauen in Gesprächen*. Frankfurt am Main: Fischer:127-142.
- Gomard, Kirsten. 1995. Det handler også om køn - Kommunikation og kultur i Århus Byråds forhandlinger. Kunø, Mette & Erik Vive Larsen (red.). 5. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet. Nordisk Institut:68-80.
- Gomard, Kirsten. 1997 (in press). Doing gender - doing politics. Wie lösen Politikerinnen den Konflikt? Eine empirische Untersuchung (20 s.).
- Heinämaa, Sara. 1991. Some comments on Deborah Cameron's paper "What makes a linguistics feminist?" Britt-Louise & Caroline Liberg (red.) *Språk, språkbruk och kön. Rapport från ASLA:s nordiska symposium. Uppsala 7-9 november 1991*. Uppsala: ASLA: 71-76.
- Lakoff, Robin. 1975. *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
- Pedersen, Inge Lise. 1995. Kvindeliv og kvindesprog, som ung pige, hustru og moder, arbejdskammerat og erhvervsmøder. *Nordlyd, Tromsø University Working Papers on Language and Linguistics* no. 23:101-112.
- Søndergaard, Dorthe Marie. 1994. Køn i formidlingsproces mellem kultur og individ. Nogle analytiske greb. *Psyke og logos* 1994.1:47-68.
- Tannen, Deborah. 1992. *Kvindesnak og mands tale*. København: Munksgaard.
- Thomas, Beth. 1988. Differences of sex and sects: linguistic variation and social networks in a Welsh mining village. Coates, Jennifer. & Deborah Cameron (red.). 1988. *Women in their Speech Communities*. London and New York: Longman:33-50.
- Trömel-Plötz, Senta. 1982. *Frauensprache: Sprache der Veränderung*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Trömel-Plötz, Senta. 1991. Selling the Apolitical. Review of Deborah Tannen "You just Don't Understand". *Discourse and Society* vol. 2 (4):489-502.
- West, Candace & Don H. Zimmerman. 1987. Doing Gender. *Gender & Society* vol. 1 no. 2:125-151.